

УДК 343.234

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.994>**М. Григор'єва,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗГЛАДЖУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇЇ ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

Побудова в Україні демократичної правової держави, формування повноцінного громадянського суспільства потребують більш активної реалізації відновлювальної функції кримінального права. Це зумовлює необхідність створення певних правових механізмів, які повинні забезпечувати інтереси потерпілих від злочинів та держави. Одним з елементів цього є використання пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини, за наявності їхньої позитивної посткримінальної поведінки, що сприяє досягненню оптимальних результатів у згладжуванні заподіяної злочином шкоди, компенсації та відшкодування завданих збитків, за мінімізації зусиль правоохоронних органів, що дозволяє останнім концентрувати зусилля на пріоритетних напрямках протидії злочинності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в кримінальному праві питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності, потребують подальшої теоретичної розробки. На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства звільнення від кримінальної відповідальності є другим, поряд із покладенням кримінальної відповідальності, кримінально-правовим засобом протидії злочинності. Практика застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності підтвердила його важливу роль і тому теоретичне обґрунтування та послі-

довне розроблення питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, є своєчасним й актуальним.

Мета статті – розглянути особливості згладжування заподіяної шкоди в разі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям.

Згідно зі ст. 45 Кримінального кодексу (далі – КК) України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Законодавець визначає, що відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, поряд з іншими, є обов'язковими елементами дійового каяття.

Визначення понять *збитки* та *шкода* є одним із суперечливих питань у науці кримінального права і кримінально-правовій практиці. Їх дослідженням на підставі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям займалися А.Д. Сафронов, С.І. Нікулін, С.П. Щерба, А.В. Савкін, В.В. Сверчков, свій вклад у з'ясування цього питання вніс О.О. Житній. Однак, на нашу думку, проблема визначення відшкодування завданих збитків

або усунення заподіяної шкоди дотепер ще не вирішена остаточно.

Існує точка зору, що поняття «шкода» і «збитки» мають однакове юридичне значення [2, с. 19]. Із цим погодитися не можна, бо згідно з чинним законодавством збитки є негативним результатом злочину, який може наставати тільки в майновій сфері та завжди відповідає певному грошовому чи майновому еквіваленту. Пояснення цьому терміну можна знайти в цивільно-правовому законодавстві, де під збитками розуміються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Це підтверджує й етимологічний аналіз слова «збитки»: в українській мові воно визначається як «матеріальні втрати» [1, с. 144]. Таким чином, збитки слід розуміти як втрати, які наносяться майну особи в результаті суспільно небезпечного діяння [3, с. 473].

Ст. 45 КК України передбачає саме відшкодування збитків, а не їх ліквідування чи усунення. Відшкодування ж збитків – це добровільне відновлення по можливості тих майнових благ, яких винний позбавив потерпілу особу в результаті вчинення злочину [3, с. 72].

Дії по відшкодуванню збитків полягають: у поверненні незаконного вилученого майна або майна, що аналогічне викраденому; відновленні пошкодженого або знищеного майна (як своїми силами, так і з чиеюсь допомогою); у передачі потерпілому певної суми грошей тощо. Повернені гроші та майно можуть належати як самому винному, так й іншим особам, але тільки за наявності умови, що джерело придбання грошей та майна є законним і не порушує прав третіх осіб.

Особа, яка винна, наприклад, у вчиненні злочинів, передбачених

ч. 1 ст. 176 (Порушення авторського права і суміжних прав), ч. 1 ст. 206 КК (Протидія законній господарській діяльності), повинна відшкодувати не тільки заподіяні реальні збитки, але й недотримані доходи, які потерпілий отримав би за звичайних умов цивільного обороту, якби його право не було порушено. Йдеться про так звану упущену вигоду. Особа, яка відповідальна за відшкодування збитків, зобов'язана відшкодувати їх у натурі (надати річ того ж роду та якості, виправити пошкоджену річ тощо) або повністю відшкодувати заподіяні збитки.

Відшкодування заподіяних збитків після вчинення злочинів, за яких деформується благо, що охороняється законом, і у зв'язку з яким існують дані відносини (ч. 1 ст. 190, ст. 192, ст. 193, ст. 197 КК тощо), в обов'язковому порядку повинне містити фактичне повернення викраденого майна його власникові або передачу свого майна замість викраденого чи пошкодженого, або надання іншого еквівалента, а за необхідності – повне відновлення майна самостійно чи іншими особами за ініціативою винного, добровільне відшкодування завданих збитків винним або його родичами тощо. У разі неможливості повернення майна через його повне або часткове знищення повинна бути повернена частина уцілого майна, а інша частина відшкодується в грошовому еквіваленті.

Після вчинення злочинів, за яких розривається зв'язок між суб'єктами відносин, відшкодування заподіяних збитків виражатиметься в обов'язковому безпосередньому їх відшкодуванні – діях винного, пов'язаних з можливістю відшкодування цих збитків своїми силами, безпосередньою своєю участю: сплата аліментів (ст. 164), сплата коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165), виплата заробітної плати, стипендії, пенсії або інших установлених у законі виплат (ч. 1 ст. 175), сплата зборів, податків, інших обов'язкових платежів (ч. 1 і ч. 2 ст. 212) тощо.

Таким чином, відшкодування збитків – це повернення, заміна чи компенсація результату злочину, який має майнове вираження і завжди відповідає певному грошовому чи майновому еквіваленту.

Усунення заподіяної шкоди як альтернативний елемент підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям відрізняється від відшкодування збитків. Етимологічний аналіз слова «шкода» означає матеріальні втрати, збитки, людські жертви, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків [1, с. 1624]. Саме таке тлумачення і дає підстави для ототожнення цих понять.

Разом із тим у кримінально-правовій літературі шкодою, як правило, називають негативні зміни, що настали в охоронюваному законом об'єкті внаслідок суспільно небезпечного посягання на нього, порушення, пошкодження об'єкту. У залежності від уявлення про об'єкт злочину через поняття «шкода» криміналісти визначають суспільно небезпечні наслідки злочинів [6, с. 87]. Саме у зв'язку з цим поняття «шкода» вживається у літературі для позначення суспільно небезпечних наслідків (злочинних наслідків), передбачених диспозицією статті Особливої частини КК як ознаки, що характеризують об'єктивну сторону злочинів з матеріальним складом.

Визначаючи заподіяну шкоду в контексті ст. 45 КК, вважається можливим використовувати поняття шкоди як моральні та фізичні втрати, що виникли у потерпілого у зв'язку з посяганням на нього [7, с. 68].

Шкода, яка пов'язана з фізичними втратами, в кримінальному праві розуміється як спричинення смерті, тяжкої, середньої тяжкості та легкої шкоди здоров'ю [4, с. 123]. Враховуючи таке тлумачення шкоди, виникає питання про можливість її усунення. «Усунути» в українській мові означає «доводити що-небудь до зникнення, припиняти існування, ліквідувати, позбуватися, так чи інакше позбавлятися чогось»

[1, с. 1518]. Вочевидь, що усунути шкоду в разі позбавлення життя або здоров'я ніяк не можливо, оскільки ліквідувати, позбутися цього в об'єктивній реальності не можна.

У разі спричинення шкоди фізичній особі (наприклад, у випадках, передбачених ст. ст. 118, 123, 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128 КК тощо) питання про усунення шкоди відповідно до ст. 45 КК вирішується таким чином. По-перше, у зв'язку з тим, що повністю відновити попередній фізичний стан потерпілої особи неможливо, винна особа зобов'язана усунути шкоду за допомогою своєї особистої активної поведінки з ліквідації наслідків вчинення злочину, а за необхідності компенсувати в грошовому еквіваленті шкоду, понесену в результаті хвороби, знаходження в лікувальній установі (вартість ліків, операції), похорони тощо. По-друге, якщо після смерті, яка настала в результаті злочину, передбаченого ст. 118 КК України (це єдиний склад злочину, що передбачає смерть потерпілого, який відповідає передумові, за котрою можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України), у потерпілого залишилися непрацездатні особи, що перебували на утриманні померлого, а також якщо залишилися члени сім'ї, що мали до дня його смерті право на отримання від нього допомоги (наприклад, дитина померлого, що народилася після його смерті; один із батьків, який не працює і зайнятий доглядом за тими, що знаходилися на утриманні померлого: дітьми, внуками, братами, сестрами, що не досягли 14-ти років, тощо), винний зобов'язаний відшкодувати шкоду в розмірі тієї частки можливого заробітку (доходу) власника, яку він отримав би або мав би право отримати допомогу за його життя. У такому випадку шкода усувається шляхом надання коштів неповнолітнім дітям, що вчать, інвалідам на загальних підставах відповідно до законодавства. Шкода може стосуватися також одного із членів сім'ї, зайнятого доглядом за тими, що знаходилися на утриманні померлого, –

його дітьми, внуками, братами і сестрами, іншими непрацездатними особами. За загальним правилом, звільнення на підставі ст. 45 КК від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, повинно здійснюватися тільки за наявності певних одноразових виплат, які відповідають вимозі усунення заподіяної шкоди. Важливо відзначити й те, що всі ці виплати повинні бути здійснені до ухвалення в суді рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки вони входять як елемент до складу дійового каяття, а встановити такий юридичний факт можливо тільки за наявності всіх його елементів.

По-третє, в разі завдання потерпілому шкоди його здоров'ю у випадках, передбачених статтями 123, 125, ч. 1 ст. 126 КК тощо, винна особа зобов'язана усунути шкоду шляхом компенсації втраченого потерпілим заробітку (доходу), який він мав або, безумовно, міг би мати, а також додаткові витрати, викликані пошкодженням здоров'я (витрати на лікування, необхідний догляд тощо), у випадках, якщо потерпілий потребує таких видів допомоги і доглядання, але не має права на їх безкоштовне отримання. Усунення заподіяної шкоди у випадках, що розглядаються, полягає в безпосередніх діях самої винної особи, а в разі їх неможливості — в оплаті вартості доставки до найближчої медичної установи, в оплаті всіх видів лікарської та іншої медичної допомоги, вартості ліків та інших засобів, необхідних для лікування, знаходження в лікувальній установі, санаторно-курортного лікування, засобів, призначених для повної реабілітації потерпілого та інших відшкодуваннях вартісного еквівалента необхідних послуг, направлених на відновлення здоров'я потерпілого до повного його одужання або відновлення.

У випадках, якщо в результаті неотримання аліментів (ст. 164 КК), коштів на утримання непрацездатних бать-

ків (ст. 165 КК), невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії (ч. 1 ст. 175 КК) чи інших дій відбулося погіршення здоров'я потерпілого або його близьких, родичів, то усунення заподіяної шкоди включатиме витрати, направлені на лікування, відновлення здоров'я, а за необхідності й публічне вибачення.

Таким чином, під шкодою в ст. 45 КК слід розуміти будь-які моральні чи фізичні втрати, яких зазнала потерпіла особа в результаті вчинення злочину. Звідси випливає, що усунення заподіяної шкоди передбачає компенсацію законними засобами того негативного результату, який був завданий учиненням злочином. Це підтверджується й тим, що шкоду необхідно саме усунути, тобто позбавляти кого-небудь чогось небажаного, позбуватися кого-небудь чи чого-небудь [2, с. 833], а збитки тільки відшкодовувати, тобто надавати кому-небудь щось інше замість утраченого, загубленого, знищеного тощо; поповнювати витрати, збитки чимось іншим [1, с. 144].

З цього слідує, що зміст поняття «шкода» є ширшим у порівнянні зі змістом поняття «збитки», тобто збитки є лише різновидом шкоди. Таким чином, ці поняття співвідносяться між собою як родове та видове.

Як вже зазначалося, по-різному оцінюють поняття «збитки» і в літературі: 1) як різновид шкоди, 2) позбавлення майнового характеру, які зазнає особа в результаті вчинення злочину, а іноді навіть повністю ототожнюються шкода і збитки [3, с. 113]. У зв'язку з наведеним доцільно замінити в ст. 45 КК слова «повністю відшкодувала заподіяні збитки» на «загладила заподіяну шкоду».

Поняття «загладжування» в кримінально-правовому законодавстві відсутнє, але, спираючись на етимологію та синонімічний ряд цього слова, можна визначити згладжування як відновлення, відродження, оновлення [1, с. 106]. На нашу думку, згладжування заподіяної шкоди особою в разі звільнення її від кримінальної відпо-

відальності у зв'язку з дійовим каяттям слід розуміти як прояв соціально схвальної, позитивної посткримінальної поведінки, як форму відновлення порушених суспільних відносин і показник зміни самосвідомості винної особи. Іншими словами, залагоджування заподіяної шкоди – це добровільне відновлення тих прав і благ, яких злочинець позбавив своєю жертвою в результаті вчинення злочину [5, с. 7].

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки, що: 1) поняття «шкода» та «збитки» не є тотожними, оскільки збитки є лише різновидом шкоди; 2) відшкодуванням збитків є внесення коштів або майна у фонди фізичної чи юридичної особи, які зазнали матеріальних витрат та понесли втрати внаслідок вчиненого злочину, яке проводиться у розмірі, еквівалентному понесеним втратам; 3) усуненням шкоди є ліквідація шкідливих наслідків злочину, що пов'язані з безпосереднім впливом на фізичну особу, які виникли у потерпілого у зв'язку зі злочинним посяганням на нього.

Внесення змін до ст. 45 КК в частині заміни слів «повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» на «згладила заподіяну шкоду» дасть можливість більш точно встановити об'єм та зміст поняття шкоди, як одного із самостійних елементів підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та зведе нанівець дискусію щодо можливості застосування дієслів «відшкодувала» та «усунула».

Статтю присвячено розгляду проблемних питань, що стосуються особливостей згладжування заподіяної шкоди в разі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. Проаналізовано існуючі в науці кримінального права різні точки зору науковців щодо визначення понять «шкода» та «збитки». Доведено, що збитками слід називати втрати, які наносяться майну особи в резуль-

таті суспільно небезпечного діяння. У зв'язку з цим ст. 45 КК України передбачає саме відшкодування збитків, а не їх ліквідування чи усунення. Зазначено, що під відшкодуванням збитків необхідно розуміти добровільне відновлення по можливості тих майнових благ, яких винний позбавив потерпілу особу в результаті вчинення злочину.

Дії по відшкодуванню збитків полягають: у поверненні незаконно вилученого майна або майна, аналогічного викраденому; у відновленні пошкодженого або знищеного майна (як своїми силами, так і з чужою допомогою); у передачі потерпілому певної суми грошей тощо, тобто відшкодування збитків – це повернення, заміна чи компенсація результату злочину, який має майнове вираження і завжди відповідає певному грошовому чи майновому еквіваленту. Доведено, що під шкодою в ст. 45 КК слід розуміти будь-які моральні чи фізичні втрати, яких зазнала потерпіла особа в результаті вчинення злочину. Звідси випливає, що усунення заподіяної шкоди передбачає компенсацію законними засобами того негативного результату, який був завданий вчиненням злочином. Саме тому шкоду необхідно усувати, а збитки тільки відшкодовувати. Визначено, що залагоджування заподіяної шкоди – це добровільне відновлення тих прав і благ, яких злочинець позбавив потерпілу особу в результаті вчинення злочину.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, дійове каяття, відшкодування збитків, усунення заподіяної шкоди.

Grigoryeva M. Reduction of injury damages for release of persons from criminal liability in connection with their action

The article deals with the problems related to the peculiarities of smoothing out the harm caused in the release of a person from criminal liability in

connection with his effective remorse. The different perspectives of scholars on the definition of harms and losses are analyzed in the field of criminal law. It has been proved that losses should be called losses caused to property of a person as a result of socially dangerous act. In connection with what Article 45 of the Criminal Code of Ukraine provides for damages, not their elimination or elimination. It was stated that the compensation for damages should be understood as the voluntary restoration of the property benefits, which the perpetrator deprived the victim of as a result of the crime, if possible.

Actions for damages are: to return illegally seized property or property similar to the stolen property; the restoration of damaged or destroyed property (both by themselves and by someone's help); in the transfer to the victim of a certain amount of money, etc., that is, compensation for losses is the return, replacement or compensation of the result of a crime which has a property expression and always corresponds to a certain monetary or property equivalent. It is proved that under the damage in Art. 45 of the Criminal Code should understand any moral or physical loss suffered by a victim as a result of a crime. Hence, the elimination of the harm caused involves the compensation by lawful means of the negative result caused by the crime.

That is why the damage must be eliminated and the damage only compensated. It is determined that compensation for the harm caused is a voluntary restoration of those rights and benefits that the offender deprived the victim of as a result of the crime.

Key words: criminal liability exemption, effective remorse, damages, elimination of the harm caused.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1995 с.

2. Донцов С.Е., Глянцев В.В. Возмещение вреда по советскому законодательству. Москва : Юрид. лит., 1990. 160 с.

3. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 320 с.

4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ ; Харків : Юрінком Інтер Право, 2001. 419 с.

5. Михайлов В. Признаки деятельного раскаяния. Рос. юстиция. 1998. № 4. С. 6–12.

6. Михлин А.С. Последствия преступления. Москва : Юрид. лит., 1969. 215 с.

7. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. Москва : Юристъ, 1997. 589 с.

